

Polyák Petra

„Osztályidegenek” az egyetemen*

Az 1956-os forradalom egyetemi-főiskolai vonatkozásai mellett az ötvenes évek felsőoktatására irányuló kutatások legkedveltebb témája a hallgatóság összetételének átalakulása. Az elemzések elsősorban a központi céltételezésekkel és az „eredményekkel”, vagyis az egyes társadalmi csoportok részvételi arányának változásával, illetve az átalakítás jellegzetes eszközeivel – a származási kategorizálás és a szakérettségi rendszerével – foglalkoznak.¹ Ennek következtében elsősorban a pártállami elképzelések végrehajtásának „teljesítményei” ismertek: 1952/53-ra a nappali tagozaton minden második hallgató „munkás” vagy „paraszt” származású² volt (vagy legalábbis így volt számon tartva).³

A célok és eredmények, azaz a két „végpont” vizsgálata azonban magában rejtje azt a veszélyt, hogy – az ötvenes évek oktatásirányításához hasonlóan – a felvételizőket százalékokként és arányokként értelmezzük, ám motivációikról, továbbtanulásuk érdekében kifejtett erőfeszítéseikről nem veszünk tudomást. Ha azonban a céloktól az eredményekig vezető utat, a pozitív és negatív diszkrimináció eszközeinek „napi” alkalmazását is vizsgáljuk, megjeleníthetővé válnak a lehetséges bekerülési útvonalakat (ki)használó egyének, így az „osztályidegenek” is, akik elől elvben el volt zárva a továbbtanulás lehetősége. Ezt – kiváló tanulmányi eredmény és pozitív jellemzés alapján – kizárólag a mindenkor oktatási miniszter⁴ engedélyezhette. A különleges engedély azonban csak minimális számú jelentkező bejutását tette lehetővé, mivel az „osztályidegenek” több-

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatások a Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítvány 2014. és 2015. évi pályázati támogatásával valósultak meg.

¹ A Rákosi-korszak felsőoktatás-politikájára: Ladányi A. 1986: 18–163. A felvételi rendszer változásaira általában: Ladányi A. 1995. Egyes felsőoktatási intézmények vonatkozásában: Kissné-Molnár–Osváth 2010. Az összetétel átalakítására, a szociális kategóriákra és az ebből adódó társadalmi-mobilitási konzekvenciákra lásd például: Ladányi A. 1986: 42–53; Zsidi 1995; Majtényi 2004, 2005; Sáska 2006; Takács 2008; Nagy 2015. A felsorolt témakörök szakirodalmáról értékelő összefoglalást közöl: Vajda 2010; Nagy 2015.

² A társadalmi kategóriák sematikusságára és értelmezési lehetőségeik ebből eredő korlátaira már többen rámutattak, például: Ladányi J. 1994: 44; Majtényi 2004: 73; Majtényi 2005: 36; Sáska 2006: 598, 3. jegyzet; Nagy 2015. Jelen tanulmányban – Majtényi Györgyöt követve – e megnevezéseket idézőjelenben használok.

³ Sáska 2006: 597. Az ötvenes évek eleji hallgatói statisztikák megbízhatóságáról lásd Ladányi J. 1994: 49.

⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1951 májusától Közoktatásügyi Minisztérium (KM) néven működött tovább. 1952 novemberében önálló Felsőoktatási Minisztériumot (FoM) szerveztek, ami azonban csak néhány hónapig működött, 1953 közepén a KM és a FoM összeolvasztásával létrejött az Oktatásügyi Minisztérium (OM).

sége gyakran már a továbbtanuláshoz szükséges iskolabizottsági javaslatot sem kapta meg, ha mégis, felvételét „helyhiány” miatt utasították el.⁵

Jelen munkában figyelmem nem a megtűrték kisszámú csoportjára, hanem – a korabeli megfogalmazásban – az egyetemekre-főiskolákra „befurakodott osztályidegenekre” irányul, akik az ellenük indított fegyelmi eljárásokon keresztül kerültek a kutatás látóterébe. Őket azzal vádolták, hogy elhallgatták magukról azokat az információkat, amelyek alapján „osztályidegennek” minősültek volna. A kizárással végződő esetekben ezt olyan szándékos stratégiaként értelmezték, melyet a megvádoltak tudatosan alkalmaztak, hogy egy számukra nem biztosított előnyhöz (ti. a felsőoktatásban való részvételhez) hozzájussanak. A „művelődéshez való jogot” ugyanis az 1949. évi alkotmány kizárólag a „dolgozóknak” biztosította.⁶

Tanulmányomban a jelentkezőket a társadalmi származásuk szerint megkülönböztető kategorizálás ötvenes évek eleji gyakorlatának, valamint az 1949 és 1956 között adatelhallgatás vádjával indult fegyelmi eljárásoknak a vizsgálatával arra keresem a választ, hogyan kerülhettek mégis a felsőoktatásba az utóbb „befurakodott osztályidegenként” azonosított hallgatók.

A SZÁRMAZÁSI KATEGORIZÁLÁS GYAKORLATA AZ ÖTVENES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

A pártállami felsőoktatás-politika korábban nem tapasztalt mértékű kontrollt kívánt gyakorolni a hallgatóság mennyisége és összetétele felett.⁷ Az 1948 nyarán indított ún. egyetemi reform egyik első intézkedése a tervgazdasági logika felsőoktatásra történő kiterjesztése volt. A felvételt szabályozó augusztusi kormányrendelet⁸ a felvehető létszám megállapítását miniszteri hatáskörbe utalta, az elbírálás szempontjai közé pedig beemelte a „szociális helyzet” figyelembevételét is. A jelentkezők önéletrajzának böngészése ekkortól a felvételi folyamat állandó részévé vált. Ez bizonyos társadalmi csoportok (ti. a „munkás- és parasztfiatalok”) pozitív diszkriminációját eredményezte, amiről legkésőbb Révai József 1948. szeptemberi, MÁVAG-beli beszédéből mindenki meggyőződhetett,⁹ ám a „dolgozók” előtt a társadalmi igazságosság nevében szélesre tárt kapukon a „reakció derékhada”, „B-listások, nyugatosok és fasiszták” és „az apjuk pénzén lebzselők” nem juthattak be.¹⁰

⁵ 1952 nyarán például 238 „osztályidegent” hívtak be felvételre, akik közül 25 főt vettek fel, ők – a szakérettségiseket nem számítva – az összes felvett 0,3%-át tették ki (MNL OL XIX-I-5-d. A KM Kollégiumának 1952. július 31-i ülése).

⁶ 1949. évi XX. tc. 48. § (1).

⁷ Ez természetesen érvényes az – itt nem érintett – középiskolai beiskolázás és felvétel vonatkozásában is. Vö. Kovács 2012: 640–642.

⁸ 7870/1948. Korm. számú rendelet. *Köznevelés* 1948. augusztus 15.

⁹ Munkásifjakat a középiskolákba és főiskolákra! *Szabad Nép* 1948. szeptember 17. 1.

¹⁰ Például: Kállai Gyula: Közoktatásügyünk demokratizálása. *Szabad Nép* 1948. január 18. 5; Indul az egyetemi tanév. *Szabad Nép* 1948. október 13. 5.

E célkitűzés megvalósításához az oktatásirányításnak olyan új információkra volt szüksége a jelentkezőkről, melyek révén a kedvezményezettek és a „távol tartandók” körét pontosan elkülöníthette. Ezért a VKM 1949 tavaszától részletes káderezésüket írta elő, és az adatgyűjtés és nyilvántartás olyan rendszerét alakította ki, mellyel biztosíthatónak vélte a tanulók minden korábbinál alaposabb megismerhetőségét. Minden végzős középiskolásnak adatgyűjtő ívet kellett kitöltenie többek között tanulmányi előmeneteléről, szülei foglalkozásáról és vagyoni-jövedelmi viszonyairól. Az adatokat az osztályfőnökök, illetve a tankerületi főigazgatóságokon (1950-től a megyei tanácsok oktatási osztályain) és a középiskolákban felállított ún. iskolabizottságok ellenőrizték, majd ajánlással látták el, de a tömegszervezetek, a tanácsai és pártszervek is jellemzéseket készíthettek a felvételiző anyagához.¹¹

Jelentősen kibővült ugyanakkor az oktatásirányítás számára érdekes információk köre, a megszerzett adatok értelmezése pedig a társadalmi összetétel átalakításáért vívott „harc” eszközévé vált. A tanulók osztályhelyzetét néhány kivételtől eltekintve a szülők – 1938-as, 1944-es, valamint „jelenlegi” – foglalkozása és vagyoni-jövedelmi viszonyai alapján határozták meg. A kiemelt káderek – mint a munkásból lett párt- és szakszervezeti vagy vállalatvezetők – gyermekeit az „eredeti” foglalkozás alapján a „munkások” közé sorolták, míg 1954-től a termelősövetkezetben dolgozó parasztok automatikusan a „dolgozó paraszt” kategóriába kerültek. Az 1938-as vagy 1944-es adataik alapján „osztályidegennek” minősülő gyermekei viszont akkor is „osztályidegennek” számítottak, ha a szülők később fizikai munkásként dolgoztak.¹²

1949–1950-ben a tanulókat tizenegy, jelzőszámmal ellátott csoportba sorolták. A tizenegyedik jelölte az „egyéb foglalkozásúakat”, a felsorolás szerint „általában a kizsákmányoló foglalkozásúakat: birtokos vagy bérlő 25 kat. holdig, ha idegen munkaerőt állandóan alkalmaz, 25. kat. holdon felüli birtokos vagy bérlő, iparos, kereskedő alkalmazottal, államosítás előtti nagykereskedő, nagyiparos, vendéglős, vagyonából vagy háztulajdonából élő”, illetve „az 1945 év előtti, jelenleg más foglalkozásban lévő hivatásos katonát, csendőrt, rendőrt stb.-t”.¹³ A kategóriák elnevezése és tartalma ezt követően többször változott. A KM 1951

¹¹ MNL OL XIX-I-1-r. A VKM Kollégiumának 1949. április 12-i ülése.

¹² PTE EL VIII.205.c. Utasítás a felvételi vizsganyomtatványok és az összesítő jelentések kitöltéséhez, 1952. június 26.; PTE EL VIII.205.b. Biz. 29–1953/54. Hallgatók szociális kategorizálása, 1954. március 31.

¹³ Az első tíz jelzőszám a következő csoportokat jelölte: 1. üzemi munkás; 2. kisipari munkás; 3. közlekedési és postai fizikai dolgozók; 4. szolgáltatási ipari fizikai dolgozók és kereskedelmi alkalmazottak; 5. termelősövetkezeti csoport tagjai és az állami gazdaságok fizikai dolgozói; 6. dolgozó paraszt 1–10 kat. holdig; 7. dolgozó paraszt 10–25 kat. holdig; 8. értelmiségi alkalmazottak; 9. szabad pályán működő értelmiségi foglalkozásúak és egyházi szolgálatban álló alkalmazottak; 10. dolgozó kisemberek („[k]isiparos és kiskereskedő alkalmazott nélkül, hivatali és köztisztviselési altszint, házfelügyelő”) (PTE EL VIII.203.b. 604–1949/50. Szociális kategóriák a VKM 1950. június 10-én kelt 1400-74-18/1950. VI. sz. rendelete értelmében, d. n.).

áprilisától már csupán nyolc kategóriát alkalmazott,¹⁴ ám saját kimutatásaiban is szinte csak a négy fő kategóriát – ti. „munkás”, „dolgozó paraszt”, „egyéb”, „X” – használta, utóbbival jelölve az első három csoportba nem sorolható „osztályidegeneket”, akiknek köre – „kizsákmányolók, kulákok, tőkésék, bélistás katonatisztek stb.”¹⁵ – a kisiparosok és kiskereskedők „egyéb” kategóriába sorolásával némiképp csökkent. 1952 tavaszától az „egyéb” kategóriából kiemelve önálló kategóriába sorolták az „értelmiségieket”, 1953 szeptemberétől pedig az „alkalmazottakat”.¹⁶ Utóbbival egy időben rendelte el a FoM a kategóriák átcsoportosítását, melynek során a beiratkozott hallgatók 30-35%-ának besorolását változtatták meg: elsősorban a „munkások” és az „osztályidegenek” száma nőtt,¹⁷ utóbbiaké főként az egynél több alkalmazottat foglalkoztató kisiparosok és kiskereskedők visszasorolásával.¹⁸

Az adatnyilvántartás, ellenőrzés és besorolás 1949 utáni, központi utasítások alapján vázolt rendszere több ponton is összevethető a foucault-i „vizsga” jellegzetességeivel. Ezen eljárás célja, hogy az egyénről olyan ismereteket, illetve adatokat gyűjtsön, melyek lehetővé teszik megkülönböztethetőségét, aprólékos dokumentációját és társadalmi „kódokba”, kategóriákba sorolását.¹⁹ Ezáltal a normától eltérők külön számmal vagy betűvel jelölve felmutathatóvá és szankcionálhatóvá válnak, esetünkben úgy, hogy jelentkezésüket kevés kivétellel elutasítják. A kategorizálás napi gyakorlatának vizsgálatából azonban – ahogy erre már többen rámutattak – korántsem egy világos módszertannal operáló, hatékony eljárás képe rajzolódik ki.²⁰

A tanulók kategorizálását végző iskolabizottságok pontatlanságaival szemben állandóak voltak a felülvizsgáló pártszervezetek, a minisztérium és az egyetemek panaszai, melyek arra utalnak, hogy a kategóriák értelmezése a besorolás és az ellenőrzés minden szintjén meglehetősen önkényes volt. Már a tizenegy kategória redukálását is azért javasolta a VKM, mert a „széles és meglehetősen tisztázatlan” skála miatt a felvételi bizottságok „nem minden esetben tudnak [...] helye-

¹⁴ M/1. üzemi és gépállomási munkás; M/2. közlekedési, szolgáltatási, postai és egyéb fizikai dolgozó; P/3. állami gazdasági fizikai dolgozó és tszcs-tag; P/4. 0–10 kat. hold birtokkal, bérlettel rendelkező, egyénileg gazdálkodó paraszt; P/5. 10–25 kat. hold birtokkal, bérlettel rendelkező, egyénileg gazdálkodó paraszt; E/6. értelmiségi; E/7. köztisztviselő, egyéb alkalmazott, kisiparos, kiskereskedő, a véderő jelenlegi tényleges állományú tagja, amennyiben 1945 előtt is a véderő tagja volt; X. az 1–7. származási kategóriába nem sorolható kizsákmányolók, kulákok, volt tőkésék, bélistás katonatisztek stb. (Ladányi A. 1986: 48).

¹⁵ PTE EL VIII.205.c. Utasítás a felvételi vizsganyomtatványok és az összesítő jelentések kitöltéséhez, 1952. június 26.

¹⁶ Ladányi A. 1986: 107.

¹⁷ Sáska 2006: 598.

¹⁸ Ladányi A. 1986: 107; PTE EL VIII.205.b. Biz. 4–1953/54. Általános szempontok a középiskolai tanulók és az egyetemi (főiskolai) hallgatók származásának megállapítására vonatkozóan, 1953. szeptember 17.

¹⁹ Foucault 1990: 252–262.

²⁰ Az elbírálás anomáliáira utal az MDP Politikai Bizottsága által 1956. március 29-én tárgyalat előterjesztés alapján: Takács 2008: 40. A kategorizálás következetlenségeire mutat rá a tabi általános gimnázium 1956 és 1959 közötti évfolyamait vizsgálva: Somogyvári 2015.

sen dönteni”.²¹ A kategóriák számának csökkentése azonban nem könnyítette meg a vagyoni-foglalkozási helyzet három időpontja (1938, 1944 és „jelenleg”) közötti változások értelmezését, főként, hogy a „jelenlegi” állapotban az ötvenes évek elején zajló társadalom- és foglalkozásszerkezeti átalakulásoknak köszönhetően évről évre egyre nagyobb változások álltak be. Az 1953-as átcsoportosításkor az OM útmutatója úgy fogalmazott, hogy a besoroláskor a három időpontból azt a helyzetet kell hangsúlyosabban figyelembe venni, amely a tanuló társadalmi identitását, politikai nézetrendszerét legjobban meghatározhatta. Az útmutató szerint, ha az apa

„1938-ban molnárségéd volt, 1944-ben ipari felügyelő lett, majd megszerezte a mérnöki diplomát és 1947-től mérnök, a hallgató származását, függően a hallgató (tanuló) születési évétől, egyénileg kell elbírálni. Másképp bírálendő el az a hallgató, aki 1938-ban 5 éves és másképp akkor, ha 10 éves volt. 5 éves gyermek gondolkodásának kialakulását az apának pl. molnárségéd foglalkozása nem befolyásolta még annyira, mint a 10 éves gyermekét.”²²

További értelmezési problémákat rejtett, ha a tanuló valamelyik szülője meghalt, ha a szülők elváltak és a gyermeket nevelőszülő nevelte, illetve annak mértéke, hogy mennyire vették figyelembe a szűkebb-tágabb rokonságot, például a nagyszülők vagyoni és foglalkozási helyzetét, esetleges földbirtokait. A korántsem egyértelmű módszertan mellett a besorolást az „osztályharc aktuális állásának” megfelelő központi direktívák, a terv, azaz a keretszámok teljesítésének kényszere, a besorolást végzők politikai és/vagy szakmai meggyőződései, de olykor szubjektív indokok is befolyásolták.²³ A felvételit lebonyolító szervek egymástól eltérő, de egyaránt legitim szempontjaira utalt a pécsi jogi kar egy 1953-as jelentése, mely több jelentkező „X” kategóriába való átsorolását a következőkkel indokolta:

„[Ezekben az esetekben] a kategória egyéni megállapításánál *az iskola más szempontot érvényesített, mint az egyetem*. Felvételi bizottságunkat e téren a legnagyobb gondosság, az a törekvés jellemezte, hogy az »X« kategóriához tartozók ne kerüljenek az egyetemre, és ezt talán szigorúbban bíráltuk el, mint az iskola, de ez az iskola részéről sem volt durva hiba.”²⁴

²¹ MNL OL XIX-I-1-r. A VKM Kollégiumának 1950. szeptember 29-i ülése.

²² PTE EL VIII.205.b. Biz. 43–1952/53. Tervezet a szociális származás megállapításához, 1953. május 4.

²³ A kategorizálás önkényességére vonatkozó talán legextrémebb példa azé a testvérpáré, akik közül az iskolaigazgató csak egyiküket javasolta középiskolai továbbtanulásra, másikukat „származása nem megfelelő” indoklással nem (MNL OL M-KS 276-89/311. [Az MDP Szabolcs Megyei Pártbizottságának jelentése a beiskolázásról,] 1951. május 8.).

²⁴ PTE EL VIII.202.b. 855–28/1953. Felvételi vizsgák kiértékelése, 1953. augusztus 14. (Kiemelés – P. P.)

Ha az „X” kategóriába sorolással kapcsolatos korabeli kritikákat vizsgáljuk, az utóbb túl szigorúnak vagy túl engedékenynek minősített eljárásokra is találunk példákat. A központi jelentések „baloldali elhajlásnak” minősítették például azt, ha a végzést azért nem javasolták továbbtanulásra, mert szülei templomba jártak,²⁵ továbbá egyes középparasztok „kulákká” minősítésének eseteit,²⁶ illetve a pápai közgazdasági gimnázium igazgatóhelyettesének gyakorlatát, aki szerint „mindenki, aki iparendedéllyel rendelkezik, kuláknak tekintendő”.²⁷ Gyakoribb kritika volt azonban a túlzott engedékenység, az „éberség hiánya”. Az idesorolható – eddigre „leleplezett” – esetek az „osztályidegenek” bejutásának/bejuttatásának lehetséges módozatairól is árulkodnak: a „sógor, koma protekció” Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében,²⁸ a szülők jellemzésénél szereplő „csúsztatások”, mint például a „paraszt típusú pap” vagy „erőssen [sic!] középparaszt kulák” megjegyzések,²⁹ vagy annak a 22 „X”-es tanulóknak az esete, akiket 1950 nyarán javasolt továbbtanulásra a Győr-Moson-Sopron megyei tankerületi főigazgatóság, éppen akkor, amikor az MDP beiskolázási felelőse kéthetes szabadságát töltötte.³⁰ Az „osztályidegenek” helyzetbe hozására gyanakodott a KM 1951 nyarán, amikor „politikai, származási vagy egyéb okok” miatt mintegy 2000 üzemi ajánlással jelentkezőt utasítottak el,³¹ és 1952 nyarán is, amikor a megyei javaslatokhoz képest jelentősen megnőtt a jeles és kitűnő érettségivel felvettek száma (90, illetve 100%-kal), ők ugyanis mentesültek a májusban bevezetett felvételi vizsga alól.³²

Az ellenőrzés különböző szintjein „leleplezett” esetek azt is mutatják, hogy a rendelkezésre álló adatok értelmezésének hatalma megoszlott a felvételi lebonyolítását végző szereplők között, akik egymás besorolásait is folyamatos ellenőrzés alatt tartották, és azokat – a korábbiaktól eltérő szempontok érvényesítésével – meg is változtathatták.³³ Bár a kategóriák korántsem egzaktt megfogalmazásai és a besorolás szubjektív ítéleteknek is teret hagyó módszertana láthatóan nem volt maradéktalanul alkalmas az „osztályidegenek” azonosítására, a „befurako-

²⁵ MNL OL M-KS 276-89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásról szóló jelentéshez, d. n.

²⁶ MNL OL M-KS 276-89/311. [Az MDP Csongrád Megyei Pártbizottságának jelentése a beiskolázásról,] 1951. május 9.

²⁷ MNL OL XIX-I-1-r. A VKM Kollégiumának 1951. április 12-i ülése.

²⁸ MNL OL M-KS 276-89/311. Jelentés az 1951/52. tanév beiskolázási munkájáról, 1951. április 17.

²⁹ MNL OL M-KS 276-89/311. A Pártbizottságok és alapszervek segítsége a beiskolázás végrehajtásában, 1951. augusztus 4.

³⁰ MNL OL M-KS 276-89/311. Anyag az egyetemi beiskolázásról szóló jelentéshez, d. n.

³¹ MNL OL M-KS 276-89/311. A Pártbizottságok és alapszervek segítsége a beiskolázás végrehajtásában, 1951. augusztus 4. Gyarmati György az „osztályidegeneket” sújtó felvételi korlátozások egyik jellegzetes ellenszereként említi, hogy többen nem közvetlenül érettségi, hanem például üzemben eltöltött egy-két év után „munkásként” jelentkeztek továbbtanulásra (Gyarmati 2011: 145).

³² MNL OL XIX-I-5-d. A KM Kollégiumának 1952. július 31-i ülése.

³³ Vö. Foucault 1990: 242.

dók” elleni fegyelmi eljárások lefolytatói bekerülésüket mégsem ezzel hozták összefüggésbe.

AZ ADATELHALLGATÁS MIATT INDÍTOTT FEGYELMI ELJÁRÁSOK SAJÁTOSSÁGAI

Jelen kutatásban a VKM és utódminisztériumainak levéltári iratanyaga alapján 297 olyan hallgató fegyelmi ügyét vizsgálok, akik ellen 1949 és 1956 között osztályhelyzetükkel összefüggésben indult eljárás.³⁴ A kutatás több okból sem fogja át az ilyen típusú ügyek összességét. A felsőoktatási intézmények 1950 elejétől a képzés szakirányának megfelelő minisztérium alá kerültek, így például a műszaki, művészeti, közgazdasági, agrár-, illetve orvostudományi képzésben részt vevőkre vonatkozóan adataim nem lehetnek teljesek, ráadásul a korabeli ügyrend szerint a minisztériumhoz csak a kizárással büntetett eseteket kellett felterjeszteni, a kisebb súlyú fegyelmi büntetéseket nem.³⁵ A hallgatói fellebbezések vizsgálatakor azonban az is kiderült, hogy a felsőoktatási intézmények nem minden hallgatóval szemben folytattak le szabályszerű eljárást, hanem gyakran előfordult, hogy egyszerűen nem engedték beiratkozni őket, nem adták ki a diplomájukat, vagy csak szóban közölték velük a kizárás tényét.³⁶ Mindemellett számos olyan ügy is felbukkant, amelyben a kizárás indoklása eltért a „valódi” októl: egy budapesti jogáshallgatót 1951-ben például tanulmányi hanyagsága miatt zártak ki, ügyének 1956-os felülvizsgálatakor viszont megállapították, hogy kitelepítése volt a „valódi” indok.³⁷ Olyan esetek is ismertek, ahol az adatelhallgatás volt a „hivatalos” vád, mivel a „valós” indokot – minthogy az az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) bizalmas közlésén alapult – „nem lehetett” közölni.³⁸

Az eljárások során a hallgatókat nem közvetlenül osztályhelyzetük *miatt* zárták ki. Olyan érvelés, miszerint a hallgatót fegyelmi büntetésben részesítik, mert „kulák” származású vagy nagybátyja miniszteri osztálytanácsos volt 1938-ban, egyetlen határozat indoklásában sem szerepel, hiszen az „osztályidegen származás” önmagában nem minősült fegyelmi vétségnek. A büntetés indoka a származás *elhallgatása* volt. Az 1951-es hallgatói fegyelmi szabályzat a „szocialista erkölccsel ellentétes” magatartásformák sorában szerepeltette azt, ha a hallgató

³⁴ Az adatelhallgatás miatt indult fegyelmi eljárásokat tárgyalja a Veszprémi Egyetem vonatkozásában: Paczolay 2002; az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) bölcsészkarán: Pajkossy 2014.

³⁵ A pécsi felsőoktatási intézmények iratainak részletesebb vizsgálata arra utal, hogy az egyetemen és főiskolákon számos olyan eljárás is zajlott, mely kisebb súlyú büntetéssel vagy az eljárás megszüntetésével végződött, ezek azonban a minisztérium iratanyagából nem rekonstruálhatók.

³⁶ Például: MNL OL XIX-I-2-f. 124. d. 847/855–K16/1955. K. A. fegyelmi ügye, d. n.

³⁷ MNL OL XIX-I-2-f. 639. d. 847/855–P4/1957. Feljegyzés [P. Gy. fegyelmi ügyében], 1956. december 14.

³⁸ Például: MNL OL XIX-I-2-f. 123. d. 847/855–D20/1954. D. L. fegyelmi ügye, d. n.

„az egyetemet, vagy annak egyes dolgozóit megteveszteni igyekszik”.³⁹ Az általános megfogalmazás az 1955-ben kiadott szabályzatban konkretizálódott, ekkor már „csak” a fontos személyi vagy családi körülményekkel, illetve vagyoni viszonyokkal kapcsolatos megtevesztést értették alatta.⁴⁰

A hallgatók nyilvántartására szolgáló nyomtatványok téves vagy hamis adatokkal való kitöltése azonban már a szocialista felsőoktatási intézményekre szabott első fegyelmi szabályzat megjelenése előtt kizárással fenyegető vétséggé vált. A VKM először a Központi Statisztikai Hivatal 1949 eleji felmérése kapcsán helyezte kilátásba a kizárást,⁴¹ nyáron pedig a felvételizőket is figyelmeztették, hogy az eredeti okmányok és a benyújtott felvételi lap közötti eltérések esetén a felvétel „semmissé válik”.⁴² A figyelmeztetés, miszerint az adatlapok „hanyag kitöltése, vagy valótlan adatok bejegyzése az egyetemről (főiskoláról) való kizárást vonja maga után”, ezt követően minden ilyen jellegű nyomtatványra vastag betűvel került fel. A kijelentő módban fogalmazott „záradékot” több ügyben is a hivatalos szabállyal egyenértékűnek tekintették, noha abban ilyesmi nem szerepelt.

A legsúlyosabb büntetések, az egyetemről-főiskoláról vagy az ország összes felsőoktatási intézményéből való kizárás alapja az volt, hogy a hallgató nem közölt olyan, a rendszer által fontosnak tartott információt önmagáról, mely alapján őt „osztályidegen származásúként” azonosíthatták volna. A nyilvántartás és besorolás előfeltétele volt ugyanis a jelentkező „átlátszósága”, vagyis hogy a kategorizálók az egyén leírásához szükséges információkhoz hozzájussanak.⁴³ A téves vagy hamis adatok közlése a hatalom mindent felügyelni kívánó tekintete előli „elrejtőzésnek” minősült, melyre az adott lehetőséget, hogy a besorolás alapját képező adatok nagy részét nem a hatalom képviselői „állították elő”, hanem azok az egyén önbevallásán alapultak. Neki pedig az „osztályidegen származás” szankcionálása (ti. a jelentkezés elutasítása) miatt alapvető érdeke volt, hogy ne a normától eltérő kategóriába sorolják.⁴⁴

Azzal az oktatásirányítás is tisztában volt, hogy a helytelen vagy pontatlan információk megadása olyanok számára is megteremti a bejutás lehetőségét, akiknek felvétele elől elvben elzárkózik, ezért a hallgatók ellenőrzése a tanévek elején kitöltött törzslapokon, ösztöndíjkérelmekben, életrajzokban és egyéb dokumentumokban megadott adatok összevetésével a felsőoktatási intézményekben is folytatódott. A tanulmányi osztályok ellentmondó információk ese-

³⁹ PTE EL VIII.205.b. 518–1950/51. 1400-65-11/1951. VII. VKM. számú rendelet az egyetemek és főiskolák általános tanulmányi, fegyelmi és vizsgaszabályzatának megállapítása tárgyában, 1951. február 12.

⁴⁰ 81/1955. (O. K. 18.) O. M. számú utasítás az egyetemi és főiskolai hallgatók fegyelmi szabályzatáról.

⁴¹ PTE EL VIII.101.b. 745–1948/49. Újabb statisztikai adatfelvétel az egyetemi és főiskolai hallgatókról, 1949. január 20.

⁴² PTE EL VIII.202.b. 468–1948/49. Felvételi hirdetmény, 1949. június 2.

⁴³ Foucault 1990: 252–262.

⁴⁴ Vö. Kiss 1994: 54; Majtényi 2004: 72–73; Majtényi 2005: 71.

tén az illetékes helyi tanácsi és pártszervekhez fordultak „felvilágosításért”,⁴⁵ de utóbbiak is értesítették a felsőoktatási intézményeket, ha tudomásukra jutott, hogy egy „kuláknak” nyilvánított család gyermeke egyetemre jár. Az ellenőrzés e „hivatalos” formája mellett általában hallgatótársak, szomszédok, ismerősök bejelentései hívták fel a tanulmányi osztályok figyelmét egy-egy potenciális „osztályidegenre”.⁴⁶

Az önbevallás, mindamelllett, hogy rontotta az egyén „átláthatóságát”, a *megtéveszt, elhallgat, eltagad, félrevezet* igék és szinonimáik rendkívül gyakori használatával szándékos és szankcionálható cselekvéssé vált, ennek megállapítása pedig a hivatalos társadalomszemlélet (ön)igazolására is szolgált. A megvádolt hallgató ugyanis adatainak elhallgatásával a ráosztott társadalmi identitásnak megfelelően, azaz *ellenségként* viselkedett, ezzel pedig már nemcsak „osztályidegen származását”, hanem „osztályidegenségét” is bizonyította. Azt, hogy nem bízik a rendszer törvényességében, mely felkínálja neki a különleges miniszteri engedéllyel való bejutás lehetőségét, aminek azonban előfeltétele (lett volna), hogy feltárja „osztályidegen származását”. A debreceni természettudományi karon, egy 1952-es, feltűnően színpadias nyilvános tárgyaláson a hozzászóló hallgatótárs érvelésében a vétség a hallgató egyéni felelősségévé vált, egyúttal a nem megfelelő származás szankcionálásának ódiума is elhárult a rendszerről:

„[A] proletárdiktatúra lehetőséget ad a régi rendszer polgárainak, hogy továbbfejleszték magukat és [V. N. Gy.-nek] is lehetőséget adott volna [...] ha őszinte és becsületes lett volna az állami szervekkel és főként a pártszervezzel kapcsolatban. [...] Javasolom kizárását. De nem azért, mert kulák, hanem azért, mert hazudott. [...] Ezáltal az egész államot becsapta, becsapta az egész munkásosztályt.”⁴⁷

⁴⁵ A Pécsi Orvostudományi Egyetem tanulmányi osztálya például 1951 őszén a helyes adatszolgáltatás ellenőrzése céljából mind a 650 hallgatójáról (!) tájékoztatást kért az illetékes tanácsoktól (PTE EL VIII.203.c. 105–1951/52. Fegyelmi határozat orvostanhallgatók és szig. orvosok ügyében a pécsi orvostudományi egyetemen, 1951. november 9.).

⁴⁶ A felsőoktatási intézményekhez több névtelen vagy álnéven írt levél is érkezett. 1953 októberében a szegedi természettudományi kar egy hallgatónője ellen Kevermesről érkezett feljelentés, ahol apja 1945-ig főjegyzőként dolgozott. A „Dumitrás család” levelében felhozott vádak a tanulmányi osztály vezetője és káderese a helyszínen ellenőrizte, ám végül nem látták indokoltnak fegyelmi eljárás indítását, mivel a helyi lakosok „Dumitrásék” feljelentésének teljesen ellentmondva nyilatkoztak a családról. Mindemelllett a szegedi kiküldöttek a feljelentőket nem is találták meg, s felmerült bennük a gyanú, hogy a „kevermesi elvtársak” (ti. a tanácselnök, egy végrehajtó bizottsági tag, illetve a pártbizottsági titkár) küldhették a levelet, vagy „legalábbis tudtak a feljelentésről. Majdnem ugyanazt mondták el, amit a levél tartalmaz, ugyanazzal a stílussal, ugyanabban az előadásmódban” (MNL OL XIX-I-5-a. 213. d. F847/855-A17/1953. A. M. ügye, 1953. december 2.).

⁴⁷ MNL OL XIX-I-5-a. 94. d. 8475–2531/1952. Jegyzőkönyv V. N. Gy. fegyelmi tárgyalásáról, d. n. Eörsi István visszaemlékezése szerint az ELTE bölcsészkarán, 1953 tavaszán kísértetiesen hasonló érvekkel szólította fel Bóka László az évfolyamot, hogy csoportos szavazással távolítsák el egy „kulák” származású hallgatótársukat (Eörsi 2001: 81–82).

Ez a vizsgált ügyekben gyakran előforduló érvelés azt a látszatot kelti, mintha a szankcionálás nem venné figyelembe a megvádolt származását. A tárgyalások és a fellebbezések azonban mégis elsősorban a származás kérdése, az osztályhelyzet „tisztázása”, valamint az elhallgatás *oka* és *céljai* körül forogtak. A középpontban a hallgató – vagyoni-jövedelmi viszonyok, politikai meggyőződést formáló családtagok és meghatározó események (például egy körmeneten való részvétel) köré szervezett – élettörténete és annak értelmezése állt. Olyan kérdéseket jártak körül, mint például hogy az osztályhelyzet megállapítása szempontjából fontos adatnak számít-e egy külföldön élő nagybácsi; a családi üzemben a hallgató születése előtt foglalkoztatott alkalmazottak száma; az apa földbirtoka, ha a szülők már régen elváltak; egy 1946-ban felszámolt kisüzem, ha azóta az apa sztahánovista építésvezető lett; a földbirtokra vonatkozó adatokat katasztrális holdban vagy kis holdban kell-e megadni, illetve egyáltalán: a szülők vagyoni viszonyainak van-e közülük a hallgató magatartásának megítéléséhez.

A tárgyalások az iskola- és felvételi bizottságok értelmezési vitáit idézik, melyek során a fegyelmi bizottság következtetéseit ugyanúgy befolyásolták az aktuális propagandaszólások és utasítások, a tervteljesítés szempontjai (például a végzős hallgatók kapcsán)⁴⁸ vagy éppen egyéni szakmai-politikai meggyőződésük, mint a korábbi bizottságok tagjaiét. A szegedi természettudományi kar egy 48 hold földbirtok és cséplőgép-garnitúra elhallgatásával vádolt hallgatója 1953. májusi tárgyalásán arra a kérdésre, hogy édesapját miért internálták 1945–1946-ban, eleinte többször is azt válaszolta, hogy nem tudja, majd vélhetően a „kuláklisták” felülvizsgálatával kapcsolatos családi tapasztalatokat visszavetítve azt felelte: „talán azért, mert cséplőgépe és földje volt”. Magyaroztatát a bizottság elnöke azonban nem fogadta el, ezért maga adott választ a kérdésre: „Csak az [lehetett az ok], hogy kommunistákat jelentett fel.”⁴⁹ Hasonlóan kérlelhetetlen logika zárta rövidre egy budapesti bölcsészhallgató tárgyalását, akinek szülei a harmincas években szereztek 4 hold földet, de a hallgató nem tudta vagy nem akarta megmondani, hogyan. A Dolgozó Ifjúság Szövetsége egyetemi bizottságának képviselője felvetette, hogy „nem egészen tiszta” a földszerzés a harmincas években, amikor „14 ezer parasztcsalád ment tönkre”, ehhez a bizottság elnöke csak annyit fűzött hozzá, hogy a földet „csak haszonbérlet útján szerezhatték. Származása tehát osztályidegen.”⁵⁰

A fegyelmi bizottságokban tehát ismételten lezajlott a hallgató társadalmi kategorizálása, de immár a hallgató jelenlétében, aki gyakran ekkor szembesült először azzal, hogy „osztályidegennek” tekintik. Az „osztályidegen” társadalmi

⁴⁸ MNL OL XIX-I-5-a. 214. d. 847/855–M13/1953. 1952 decemberében egy harmadéves debreceni hallgató kizárását egy oktató a fizika–kémia szakos hallgatók alacsony száma, valamint amiatt kifogásolta, hogy így a hallgatóra „eddig ráköltött pénz kidobott pénzzé válik” (Jegyzőkönyv M. E. fegyelmi ügyében tartott tárgyalásról, 1952. december 2.).

⁴⁹ MNL OL XIX-I-5-a. 215. d. 847/855–N15/1953. Ny. K. fegyelmi ügye, d. n.

⁵⁰ MNL OL XIX-I-5-a. 215. d. 847/855–V10/2/1953. Jegyzőkönyv Á. V. M. fegyelmi tárgyalásáról, 1953. március 20.

identitás pártállami értelmezése és a hallgató önképe gyakran feloldhatatlan ellentétbe került.⁵¹ Egy budapesti pedagógiai főiskolás hallgató 1951-es, rendkívül kimerítő tárgyalása a megvádoltak védekezési nehézségeit is mutatja:

„Detre [Pál, a fegyelmi bizottság elnöke]: [...] A kulákságról mint osztályról és a kulákról mint egyénről mi a véleménye?

B. [a megvádolt hallgató]: Likvidálni fogják őket, mert ezt a fejlődés hozza magával.

Olaszi [Ferenc, a fegyelmi bizottság titkára]: Neked egyénileg mi a véleményed?

B.: Meg kell őket szüntetni. Annyira képzettnek tartom magam, tudom, hogy a kulákság megsemmisítése történelmi szükségszerűség.

[...]

Olaszi: [...] Mégis milyen jellemvonások jellemzik a kulákat.

B.: Jellemtelen és kártevő.

Detre: Mit tart ezek után a szüleiről?

B.: Nem tudom egész pontosan, hogy kulákok. Apám senkinek sem árt. Egy tehetetlen öreg ember.

Olaszi: Tehetetlen öreg ember, aki 40 hold földön egyedül dolgozik.

[...]

Olaszi: Te kuláknak tartod magad?

B.: Nem.

Olaszi: Miért nem?

B.: Nem nézték meg a helyi viszonyokat. Helytelen volt a kategória.

Olaszi: Honnan tudod, helyes volt-e a kategória, ha azt sem tudod, hány hold földetek van.⁵²

Az adatelhallgatás vádjával indított fegyelmi eljárások 1949-től kezdődtek, a kizárások száma az „ellenséges elemek” eltávolítását sürgető pártdirektívákat követve 1953 közepéig tanévről tanévre nőtt.⁵³

1. táblázat

*A feldolgozott fegyelmi esetek megoszlása
tanévek szerint*

<i>Tanév</i>	<i>Fő</i>
1949/50.	12
1950/51.	69
1951/52.	81

⁵¹ Vö. Majtényi 2005: 47–48.

⁵² MNL OL XIX-I-2-f. 126. d. 847/855–5/1954. Jegyzőkönyv B. B. fegyelmi tárgyalásáról, 1951. július 11.

⁵³ A felhasznált források korábban már vázolt sajátosságai miatt az adatelhallgatás vádjával indított fegyelmi eljárásokra vonatkozó, átfogó statisztika készítésére nem vállalkozhattam. A jelen tanulmányban közölt számadatok az egyes felsőoktatási intézmények (s így a teljes felsőoktatás) tekintetében is csak részadatokat jelenítenek meg.

1952/53.	95
1953/54.	9
1954/55.	6
1955/56.	15
Nem ismert ⁵⁴	10
<i>Összesen:</i>	<i>297</i>

2. táblázat

*A feldolgozott fegyelmi esetek megoszlása
felsőoktatási intézmények szerint*

<i>Felsőoktatási intézmény</i>	<i>Fő</i>
Agrártudományi Egyetem	23
Állatorvos-tudományi Főiskola	1
Budapesti Műszaki Egyetem	10
Budapesti Orvostudományi Egyetem	2
Budapesti Pedagógiai Főiskola	13
Debreceni Orvostudományi Egyetem	6
Eötvös Loránd Tudományegyetem	92
Egri Pedagógiai Főiskola	10
Idegen Nyelvek Főiskolája	2
Iparművészeti Főiskola	1
Kossuth Lajos Tudományegyetem	15
Közgazdaságtudományi Egyetem	14
Közlekedési Műszaki Egyetem	3
Mezőgazdasági Gépészmérnöki Főiskola	1
Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem	6
Műszaki Tanárképző Főiskola	2
Pécsi Orvostudományi Egyetem	14
Pécsi Pedagógiai Főiskola	3
Pécsi Tudományegyetem	12
Számviteli Főiskola	1
Színművészeti Főiskola	1
Szegedi Orvostudományi Egyetem	2
Szegedi Pedagógiai Főiskola	6
Szegedi Tudományegyetem	34
Testnevelési Főiskola	2
Nem ismert	21
<i>Összesen:</i>	<i>297</i>

⁵⁴ Az eljárásra mindegyik esetben az 1952/53. tanévben vagy előtte került sor.

A jelen tanulmányban feldolgozott esetek között kiemelkedően magas a kizárások száma: „első fokon” (tehát még az esetleges fellebbezést megelőzően) 123 hallgatót (41,41%) zártak ki az adott felsőoktatási intézményből, 144-et (48,48%) pedig az ország összes egyeteméről és főiskolájáról.⁵⁵ E magas arány azonban a felhasznált források már említett sajátosságaiból adódik, a minisztériumi iratanyagból ugyanis elsősorban a súlyosabban szankcionált esetek ismerhetők meg, illetve néhány olyan, különösen problémásnak ítélt ügy, melyekben a döntést az intézmények inkább a minisztériumra hagyták.⁵⁶ Arra a kérdésre, hogy az adatelhallgatással kapcsolatos eljárások során milyen enyhítő körülmények játszhattak szerepet abban, hogy egyes hallgatóknak – alacsonyabb súlyú büntetések mellett, de – engedélyezték tanulmányaik befejezését, pontos választ csak az egyes felsőoktatási intézmények levéltári anyagának feldolgozása adhat.⁵⁷

Ha a fegyelmi bizottságok által kifogásolt adatok jellegét vizsgáljuk (egy-egy hallgató esetében több is előfordulhatott), a legnagyobb csoportot a „kulák” származásra utaló birtokadatok és/vagy ingóságok (például cséplőgép) elhallgatása alkotja; ez a vád 111 esetben bukkant fel (37,37%). 84 hallgatónál (28,28%) szerepelt a vádak között a saját vagy egyes rokonok múltbeli foglalkozásának, illetve magatartásának (például a Horthy-korszakban betöltött tisztviselői funkció, csendőri vagy katonatiszti pálya, „reakciós” párttagság, külföldi tartózkodás, „disszidált” rokonokkal való kapcsolattartás) vagy a család kitelepítésének elhallgatása. A fegyelmi bizottságok 31 hallgatót (10,44%) vádoltak a család önálló kisipari/kiskereskedelmi tevékenységével kapcsolatos megtévesztéssel, 27 esetben (9,09%) pedig a hallgató családját az újonnan előkerült adatok alapján a „tőkés” „nagybirtokosok” közé sorolták.⁵⁸

A szankcionálás fent ismertetett érvrendszere a tárgyalt időszakban alapvetően nem változott, a vétség súlyának megítélése azonban a „szocialista törvényesség” helyreállítását szorgalmazó 1953. júniusi, Nagy Imre-féle kormányprogram szellemében igen. 1953 októberében az OM utasította a felsőoktatási intézményeket, hogy az elmúlt évek „túlságosan merev” kizárási gyakorlatával szemben a továbbiakban az adatelhallgatás a kifogástalan magatartás és tanulmá-

⁵⁵ Fellebbezési kérelemmel 52 hallgató élt közvetlenül az eljárást követően, a minisztérium ebből 21 esetben mérsékelte vagy hatálytalanította a büntetést.

⁵⁶ Mint például a korábban említett szegedi hallgatóé esetében, ahol a „Dumitrás család” második, immár Rákosi Mátyás értesítésével fenyegető levele után döntött úgy a természettudományi kar, hogy a teljes dokumentációt felterjeszti a minisztériumhoz (MNL OL XIX-I-5-a. 213. d. F847/855-A17/1953. A. M. ügye, 1953. december 2.).

⁵⁷ A pécsi felsőoktatási intézményekben például a kizárára javasoltak döntő többsége olyan hallgató volt, aki az elhallgatott adatok alapján „osztályidegennek” minősült, míg csekélyebb fegyelmi büntetésben főként azok részesültek, akik esetében az intézmények tudomására jutott adat alapvetően nem befolyásolta a hallgató osztályhelyzetét. Vö. PTE EL VIII.203.c. 105-1951/52. Fegyelmi határozat orvostanhallgatók és szig. orvosok ügyében a pécsi orvostudományi egyetemen, 1951. november 9. Döntése során több felsőoktatási intézmény mérlegelte például azt is, hogy végzős hallgatóról van-e szó (MNL OL XIX-I-5-a. 94. d. 8475-2314/1952. T. R., Sz. Á. és V. E. fegyelmi ügye, d. n.).

⁵⁸ 56 esetben az elhallgatott adat jellege ismeretlen.

nyi eredmények esetén önmagában nem elegendő ok a kizárásra, és elrendelte az ilyen okból korábban kizártak ügyeinek törvényességi felülvizsgálatát.⁵⁹ Mindközben a program és az azt magyarázó sajtócikkek sokasága is jelezte a „múlt vétségeihez” való viszony átalakulását. A kizárt hallgatók sajtót, korábban elutasított érveiket immár a *Szabad Népb*ben olvashatták:

„[A]zt a rideg, embertelen »őskutatást«, a múlt gyakran jogtalan felhánytorgatását, ami sok pártszervezetünkben a Központi Vezetőség júniusi határozata előtt tapasztalható volt, még ma is több helyen megtalálhatjuk. [...] Megtörténik, hogy olyan apró múltbeli hibákért – anélkül, hogy az évek óta végzett jó munkát figyelembe vennék – nemcsak pártfunkcióból váltanak le elvtársakat, hanem elküldik őket munkahelyükről is. [...] Az éberség valóságos kicsúfolása, hogy hatodágú rokonok foglalkozását kutatják. Fiatalokat vonnak felelősségre azért, mert távoli rokonaik vagy házasársuk rokonai a munkanélküliség elől – sokszor 40-50 évvel ezelőtt – kivándoroltak és ők ezekről nem számoltak be.”⁶⁰

Mindez számos kizárt hallgatót bátorított fel, hogy ügyének felülvizsgálatát kérje. Fellebbezéseikben az elvárt ideológiai sablonokat és fogalmi-nyelvi elemeket is felhasználva ismételten adataik akceptálhatónak vélt értelmezését alkották meg,⁶¹ kétségbe vonva, hogy azokat a fegyelmi bizottság helyesen bírálta el. 1953 után azok a fellebbezők, akik tanulmányaik során jó eredményeket értek el, kizárásuk után elhelyezkedtek, munkahelyük pozitív jellemzést adott róluk, és visszavételükkel az intézmény is egyetértett, jó eséllyel folytathatták tanulmányaikat.⁶² Az ezt követő években a felülvizsgálatokat lefolytatók a „szocialista törvényességére” hivatkozva egyre kritikusabban viszonyultak a korábbi döntésekhez, amiben persze az is szerepet játszott, hogy időközben az eljárásokat kezdeményező pártszervek, tanulmányi osztályok, de egyetemi és főiskolai vezetők is lecserelődtek. A felülvizsgálatok során az 1953-as minisztériumi utasítás egyfajta cezúraként értelmeződött, miszerint a törvénytelen vagy aránytalan büntetés meghozatala a jelentől élesen elhatárolható időszakban, „lényegében *abban az időben*

⁵⁹ PTE EL VIII.202.b. 847–22/1953. [Erdey-Grúz Tibor levele.] 1953. október 5.

⁶⁰ Kiss Károly: A „káderek” – élő emberek. *Szabad Népb* 1953. december 25. 2.

⁶¹ Vö. Farkas 2006: 166–170; Majtényi 2005: 47.

⁶² A Közgazdaságtudományi Egyetem 14 kizárt hallgatójából 3 visszavételét javasolta ekkor, emiatt Zsidi Vilmos a felülvizsgálatokat alapvetően csak „elvi lehetőségnek” tekinti (Zsidi 1995: 615). A gyakorlat azonban intézményenként erős eltéréseket mutat. A debreceni bölcsészkar 7 kizárt hallgatójából 6 esetben javasolta a határozat hatálytalanítását, az ELTE jogi kara 15 esetből 4-ben. A pécsi jogi karról 4 hallgató ügyét terjesztették fel, de ebből a dékán 3 határozatot már 1952-ben hatályon kívül helyezett. Az intézményi felülvizsgálatok elsősorban törvényességi szempontokat vettek figyelembe, a hallgatói fellebbezések elbírálásakor azonban a fent említetteket is mérlegelték, így utóbb olyanok is folytathatták tanulmányaikat, akiknek visszavételét 1953 végén az intézmények még nem javasolták (MNL OL XIX-I-2-f. 340. d. 847/855–9/2/1955. Fegyelmi és személyi nyilvántartási anyagok visszaküldése; PTE EL VIII.202.b. 847-22-2/1953. Az elmúlt két tanévben adatelhallgatás miatt kizárt egyetemi hallgatókról jelentés, 1953. november 5.).

történt, amikor a fegyelmi ügyek elbírálásánál a hallgató családi körülményei is döntően jöttek számításba”.⁶³

1953 októbere után jelentősen csökkent az újonnan indított eljárások és kizárások száma.⁶⁴ Bár 1955 szeptemberétől a márciusi párthatározat értelmében ismét minisztériumi utasítás szólított fel „az elmúlt évek során” beférkőzött „ellenséges, politikailag nem kívánatos elemek” eltávolítására, valamint az „osztályidegen származású hallgatók” felülvizsgálatára, az ekkor indított eljárások többségében az adatelhallgatás súlyosbító tényezőként szerepelt a fővádként „jobboldali elhajlással” vádolt hallgatók esetében.⁶⁵

BEJUTÁS ÉS BENNMARADÁS

Minthogy az eljárások során az adataik elhallgatásával „beférkőzött osztályidegen” hallgatókat „leplezték le”, felmerül a kérdés, értelmezhető-e esetükben jellemző érvényesülési stratégiaként az adatok elhallgatása. Ezért a fegyelmi ügyek dokumentációja alapján azt vizsgálom a továbbiakban, hogy a megvádoltak hogyan is kerültek a felsőoktatásba.⁶⁶

Az eljárás alá vontak közül többen választották érvelési stratégiájuknak a beismerést. Ők úgy fogalmaztak, hogy tisztában voltak azzal, hogy „valódi” adataik megadásával nem vennék fel őket, s többen arra is hivatkoztak, hogy e döntést korábbi tapasztalataik alapján hozták meg, vagyis előző jelentkezéseik során a kérdéses adatokat beírták, de elutasították őket. Egy budapesti jogász-hallgató pedig arra is utalt, hogy neki az adatok elhallgatását egyenesen az iskola-bizottság javasolta.⁶⁷ Egy kizárt számviteli főiskolás kifejezetten átgondolt stratégiát vázolt fel fellebbezésében:

„Hogy miért tagadtam le szüleim helyzetét? Már több egyetemen próbáltam a felvételem, őszinte voltam, nem vetek fel. Bizonyos szempontból ez érthető is. De én éreztem hovatartozásomat annak ellenére, hogy szüleim kulák[ok] és ezért nem nyu-

⁶³ MNL OL XIX-I-2-f. 638. d. 847/855–Z1/1957. Z. L. fegyelmi ügye, d. n. (Kiemelés – P. P.) A mondatot a minisztérium az indoklás fogalmazványából végül kihúzta.

⁶⁴ Koltai Gábor, az MDP VIII. Kerületi Pártbizottságának hatáskörébe tartozó alapszervezetek pártfegyelmi ügyeit vizsgálva hasonló tendenciát mutat ki: azaz a pártfegyelmi ügyek száma 1953-ig emelkedik, ezt követően azonban jelentősebb mértékben visszaesik, s az 1955-ben tapasztalható enyhébb emelkedés ellenére alapvetően csökkenő tendenciát mutat (Koltai 2014: 176–177).

⁶⁵ Például: MNL OL XIX-I-5-a. 341. d. 847/855–D15/1955. D. I. fegyelmi ügye, d. n.

⁶⁶ A 297 esetből 145-öt vizsgálhattam részletesebben a tárgyalási jegyzőkönyvek és/vagy a hallgatók fellebbezései, felülvizsgálati kérelmei alapján. 125 eset kizárással végződött, ebből a hallgató fellebbezése után 17 esetben a fegyelmi büntetést enyhítették (ezekre 1953 októbere után került sor). 14 esetben az eljárás alacsonyabb szintű büntetéssel végződött, 6 hallgató ellen pedig az eljárást megszüntették. A 145 esetből 1953 után 62-t vizsgáltak felül, ami után 45 hallgató folytathatta tanulmányait.

⁶⁷ MNL OL XIX-I-5-a. 638. d. 847/855–M9/1957. M. D. fegyelmi ügye, d. n.

godtam bele a sorozatos sikertelenségbe. Ezért úgy határoztam, hogy olyan csalással, mit később jóvá tehetek, mégis tovább fogok tanulni. Az a tudat vezetett ahhoz, hogy letagadtam szüleim vagyoni helyzetét, hogy így biztos felvesznek a Főiskolára, és ha már a tanulmányaim folyamán megismernek, 1 évi munkámat értékelni tudják, akkor nem lesz veszélyes az a tény, hogy szüleim kulákok. Tehát eltagadásom feltárását salyát [sic!] magam akartam kihozni akkor, mikor már tudtam, hogy a munkám után az én javamra billen a mérleg. Szerintem ez még korai volt. Igazoló példa, hogy miután a Fegyelmi Bizottság rájött a tényekre, kirekesztett a Főiskoláról.”⁶⁸

Az egyetemre-főiskolára való bejutás motivációjához igen gyakran társult az a fentiekben is olvasható érvelés, miszerint a hallgató helytállásával (például jó tanulmányi eredményekkel és/vagy aktív társadalmi munkával) szeretne volna bebizonyítani, hogy jóllehet „osztályidegen származású”, de ő maga nem „osztályidegen”. Az elismert adatelhallgatás ugyanakkor automatikusan szándékosnak minősült, az intézményben tanúsított magatartás megítélése pedig csapdahelyzetet rejtett. A közösségi tevékenységekkel szembeni passzivitás a hallgató kívülállását támaszthatta alá, így értelmezte például a tanulmányi csoportvezető egy budapesti jogáshallgató magatartását 1952-ben:

„Tanulmányi eredményével nem volt baj, [...] de sosem forrott össze a csoportjával. Mindig külön [húzódott], mint akinek valami takargatnivalója van. Nem tudott soha felolvadni csoportjában.”⁶⁹

A társadalmi munkában aktív hallgató esetében azonban gyakran ellenséges motivációt, tudatos „befurakodási” stratégiát feltételeztek. Az ELTE Természettudományi Karán, 1952 októberében tartott nyilvános fegyelmi tárgyaláson egy hallgató a korabeli propagandában gyakran felbukkanó, a rendszer bukását váró, arra felkészülő ellenségként jelenítette meg a „kulák” származásának elhallgatásával vádolt hallgatótársát (megfogalmazásával egyúttal elismerve azt is, hogy a megvádolt hallgatónak a „valódi adatok” bevallásával nem lett volna esélye bejutni):

„Ő [ti. a megvádolt hallgató] teljesen tisztában volt azzal, hogy ha a valódi adatokat bevallja, az egyetemre nem fogják felvenni, tehát az adatokat kénytelen volt meghamisítani. Kérdés az, hogy miért volt neki szükség egyetemre jönni. Véleményem szerint itt egy határozott befurakodási tendencia van. Ő arra gondolt, hogy ha a rendszer megváltozik, hasznosítani tudja itt szerzett tapasztalatait.”⁷⁰

⁶⁸ MNL OL XIX-I-5-a. 215. d. 847/855–U1/1953. U. L. fellebbezése, d. n.

⁶⁹ MNL OL XIX-I-5-a. 94. d. 8475–12106/1952. Jegyzőkönyv K. I. fegyelmi ügyében, 1952. október 1.

⁷⁰ MNL OL XIX-I-5-a. 94. d. 8475–03118/1952. Jegyzőkönyv B. S. fegyelmi ügyében, 1952. október 22.

A megvádoltak többsége azonban nem ismerte el, hogy az adatok elhallgatásával bármiféle célja lett volna, közülük többen felületességre, figyelmetlenségre vagy épp arra hivatkoztak, hogy a kérdéses adatról ők maguk sem tudtak. Érvelésük során azt emelték ki, hogy esetükben az adatok kimaradása nem *bűn*, csak *hiba*. Határozottan tagadták a szándékosságot, ugyanúgy, mint azok, akik arról próbálták meggyőzni a fegyelmi bizottságokat, hogy az általuk feltüntetett adatok „valós” képet nyújtanak társadalmi helyzetükről, és az újonnan előkerült információk ezen döntően nem változtatnak. Főképp ezekre az esetekre jellemzőek a szülők vagyoni helyzetével és a hallgatót ért politikai hatásokkal kapcsolatos értelmezési viták és hosszas fejtegetések:

„[Szüleim k]is földet béreltek s azon elkezdtek kertészkedni. Szorgos munkájukkal 30 év alatt apránként 10 hold földet szereztek, amiből váltakozva 2–5 hold volt a kert, s nyáron alkalmazottat is tartottak a háború előtt 4-5-öt is, utána 1–3-at. Szerintem egy kertészt nem lehet kuláknak venni, ha ilyen viszonyok közt dolgozik, mert míg egy kulákgazda 8-10 hold földön 2-3 napszamos mellett nem dolgozik, addig egy kertész 3-4 holdon 2-3 napszamos mellett egész családjával látástól vakulásig dolgozik. Szerintem a kertész kategorizálás szempontjából inkább kisiparos, mint parasztgazda. [...] Még sehol nem hallottam, hogy 4-5 holdas kertész[t] kuláknak vetek volna akár az újságban, akár a földműves-szövetkezeti gyűlésen.”⁷¹

Azok, akikkel szemben a felvételi szervek megtévesztése volt a vád, néhányan arra hivatkozva tagadták a szándékosságot, hogy a kérdéses adatok a felvételi bizottságok és/vagy a tanulmányi osztályok előtt ismertek voltak, vagyis az elbírálásra hivatott szervek azokkal tisztában voltak, és nem minősítették őket „osztályidegennek”. Egy szegedi vegyészhallgató így érvelt 1952. decemberi fellebbezésében:

„Az adatgyűjtő ív kérdéseire a választ legjobb tudásom szerint, teljes őszinteséggel adtam meg és semmiféle rossz szándék nem vezetett, hogy bizonyos dolgokat elhallgassak. Annál kevésbé gondolhattam erre, mert mielőtt felvettek az egyetemre, éppen édesapám előbbi vagyoni helyzetével kapcsolatban alapos káderezésnek voltam alávetve, ahol ezek a dolgok, melyek most kizárási alapot képeznek, teljes részletességgel letárgyalásra kerültek. [...] N]em volt célom és szándékom, hogy olyan dolgokat elhallgassak, amelyekről előző tanulmányaim alatt mindenki tudott.”⁷²

Az ELTE egy párttag bölcsészhallgatója 1951 decemberében pedig arra is hivatkozhatott, hogy ügyét (ti. hogy bőrkiskereskedő édesapját „munkásnak” tüntette fel) maga az egyetemi pártbizottság ítélte jelentéktelennek, amikor az

⁷¹ MNL OL XIX-I-2-f. 124. d. 847/855–K16/1954. K. A. kérelme tanulmányainak folytatására, d. n.

⁷² MNL OL XIX-I-5-a. 94. d. 8475–2572/1952. W. Zs. fellebbezése kizárása ellen, 1952. december 15.

eljárás megindításakor pártfegyelmet kért maga ellen. Az érvelés ekkor még sikertelen volt, visszavételét csak 1954 szeptemberében engedélyezték.⁷³

Az „osztályidegeneket” sújtó felvételi korlátozások nyilvánosságából eredően – főként, ha ezt személyes tapasztalat is alátámasztotta – nem meglepő, hogy voltak, akik adataik eltitkolásával kívántak bejutni az előlük elzárt intézményekbe. Az adatelhallgatás vádjával indított eljárásoknak azonban nem mindegyike állt kapcsolatban a hallgató felvételével. A megvádoltak egy része olyan felsőbb éves hallgató volt, akik még a korlátozó intézkedések, illetve az ezeknek megfelelő nyilvántartási rendszer bevezetése előtt nyertek felvételt, s az új nyomtatványokra nem merték beírni a részletesebb adatokat, nehogy azok alapján utólag „osztályidegennek” minősítsék őket. Idesorolhatók azok is, akiknek szüleit a felvételt követően telepítették ki vagy tartóztatták le, például valutarejtegetésért vagy a beszoigáltatási kötelezettségük „elmulasztásáért”. Köztük is viszonylag nagyobb csoportot jelentenek azok a hallgatók, akiknek szülei az 1952/53 fordulóján zajló felülvizsgálat során kerültek „kuláklistára”. Az 1952 nyarán bevezetett új hallgatói nyilvántartási rendszer szerint ugyanis 1953 februárjában minden hallgatónak „változást jelentő lapot” kellett kitöltenie, melyben már olyan adatoknak is szerepelniük kellett, melyeknek korábban nem, például hogy van-e/volt-e a család tulajdonában cséplőgép, ami az 1952. évi 2. sz. törvényerejű rendelettel vált a „kulákká” nyilvánítás egyik kritériumává.⁷⁴ Ha a hallgató a listára kerülést nem jelentette, vagy nem volt olyan gyors, mint az intézményt értesítő szervek, akkor ellene fegyelmi eljárás indult. De ez történt akkor is, ha beírta az adatot, ekkor ugyanis a fegyelmi bizottságok az adatelhallgatást a felvételi idejére vetítették vissza, mondván, a hallgató 1950-es jelentkezési lapján nem tüntette fel a cséplőgépet. A hallgatók többsége pedig hiába érvelt azzal, hogy ilyen kérdés konkrétan nem szerepelt az íveken, vagy hogy nem tartották fontosnak említését. A fegyelmi bizottságok úgy vélekedtek, hogy ha nem is kérdezték, a hallgatóknak – például szöveges önéletrajzukban – erre is ki kellett volna térniük.⁷⁵

Ezekben az ügyekben tehát az elhallgatottnak vélt adatok a hallgató felvételekor még nem érdekelték a felvételt lebonyolító szerveket, más elbírálás alá estek, vagy nem is „léteztek” (mint például egy az ÁVH által elhurcolt apa holléte). A vélelmezett adatelhallgatás nem a *bejutással*, hanem a *bennmaradással* állt összefüggésben.

* * *

⁷³ MNL OL XIX-I-2-f. 125. d. 847/855–Z4/1954. Z. T. fegyelmi ügye, d. n.

⁷⁴ PTE EL VIII.203.c. Felvételi 1950–60. Az egységes nyilvántartási rendszer bevezetése az egyetemeken és főiskolákon, 1952. augusztus 5.

⁷⁵ Például: MNL OL XIX-I-5-a. 93. d. 8474–0914/1952. H. Gy.-né fegyelmi ügye, d. n.; MNL OL XIX-I-5-a. 215. d. 847/855–V10/2/1953. Á. V. M. fegyelmi ügye, 1953. március 20.

Az „osztályidegenekkel” kapcsolatban a felvételi utasítások kategorikusan fogalmaztak: „Osztályidegen elemet az egyetemre nem veszünk fel.”⁷⁶ A felvételi korlátozások nyilvánossága, a személyes vagy az elutasított osztálytársak tapasztalatai minden bizonnyal többekben megérlelhették azt a belátást, hogy továbbtanulásuk a rendszer biztosította keretek között nem valósítható meg.⁷⁷ Ezért úgy döntöttek, hogy az őket a felsőoktatásból elvben kizáró adatokat nem hozzák a felvételük elbírálására hivatott szervek tudomására, ezáltal megakadályozva, hogy „osztályidegenként” láthatók és nyilvántarthatók legyenek. Az általuk közölt adatokat és öndefiníciójukat az iskola- és felvételi bizottságok az elbírálás pillanatában társadalmi helyzetükre nézve hitelesnek találták, s ez alapján nem azonosították őket „osztályidegenként”. Ebben azonban nemcsak az adathiány játszhatott szerepet, hanem az is, hogy az egzakt kategóriák hiánya, a besorolás többféleképpen is alkalmazható módszertana bizonyos teret hagyott a kategorizálást végzők eltérő értelmezéseinek.

A fegyelmi tárgyalásokon – egy nyílt konfliktushelyzetben – ezen értelmezési lehetőségek kerültek szembe egymással, a megvádoltaknak pedig elemi érdekük volt, hogy a társadalmi helyzetükről önmaguk által alkotott értelmezést legitimnek tüntessék fel. Noha a kizárás hivatalosan a tettet, az elhallgatást minősítette, az ügyek középpontjában egyértelműen az egyén, az „osztályidegen származás” állt, ami különösen azokban az esetekben feltűnő, ahol a vélelmezett adatelhallgatás nem a felvételhez köthető, vagyis nem a hallgatók bejutásával, hanem bennmaradásával hozható összefüggésbe. Ezek a hallgatók ugyanis bejutásukkor még akkor sem voltak „osztályidegenként felismerhetők”, ha mindent bevallottak. A hatalom ugyanis csak utóbb lett kíváncsi olyan adatokra, amelyek „felismerésüket” lehetővé tették (volna), akkor, amikor az „osztályidegenség” kritériumai a felsőoktatás számára egyáltalán fontossá váltak (például 1949/50-ben), vagy megváltoztak (például a „kuláklisták” 1952-es felülvizsgálatakor). Esetükben az adatelhallgatás nem a bejutás érdekében alkalmazott egyéni stratégia volt, erre felvételükhöz még nem volt szükségük, mivel a felsőfokú tanulmányok folytatására való jogosultságuk csak utólag kérdőjeleződött meg. Ha tudatosan éltek vele, az azért történt, mert a megváltozott kritériumrendszerek alapján bennmaradásuk került veszélybe.

⁷⁶ PTE EL VIII.202.b. 299–1950/51. 1951/52. iskolaévré felvételekkel kapcsolatos rendelkezések, 1951. június 4.

⁷⁷ Az ELTE Természettudományi Karán zajló nyilvános tárgyaláson felszólaló hallgatótárs – korábban már idézett – hozzászólása (miszerint a vádlott „kénytelen volt meghamisítani” adatait) arra is utal, hogy ezzel nagyrészt azok is tisztában voltak, akiknek a származási kategorizálás korabeli kritériumai szerint nem volt „rejtegetni valójuk” (MNL OL XIX-I-5-a. 94. d. 8475–03118/1952. Jegyzőkönyv B. S. fegyelmi ügyében, 1952. október 22.).

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276–89. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Agitációs és Propaganda Osztályának iratai, 1950–1956.

XIX-I-1-r. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Vezető Kollégiumának iratai, 1949–1951.

XIX-I-2-f. Az Oktatásügyi Minisztérium általános iratai, 1954–1957.

XIX-I-5-a. A Közoktatásügyi Minisztérium általános iratai, 1952–1953.

XIX-I-5-d. A Közoktatásügyi Minisztérium Vezető Kollégiumának iratai, 1951–1953.

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (PTE EL)

VIII.101. Az Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai, 1923–1951.

VIII.202. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának iratai, 1947–1992.

VIII.203. A Pécsi Orvostudományi Egyetem iratai, 1950–1999.

VIII.205. A Pécsi Pedagógiai/Tanárképző Főiskola iratai, 1948–1982.

81/1955. (O. K. 18.) O. M. számú utasítás az egyetemi és főiskolai hallgatók fegyelmi szabályzatáról. *Oktatásügyi Közlöny*. Budapest, 1955, 261–264.

Köznevelés, 1948.

Szabad Nép, 1948, 1953.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Eörsi István 2001: A szegény. In: Eörsi István: *Versdokumentumok, magyarázatokkal, 1949–1956*. Budapest, 72–88.

Farkas Gyöngyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. (A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai.) *Aetas* (21.) 4. 146–171.

Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Budapest.

Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1949–1956*. Budapest.

Kiss Balázs 1994: Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle* (3.) 1. 43–68.

Kissné Bognár Krisztina – Molnár László – Osváth Zsolt (szerk.) 2010: *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 4.) Budapest.

Koltai Gábor 2014: *Akik a „Párt” ellen vétkeztek: pártfegyelmi eljárások Budapesten az MDP időszakában (1948–1956)*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Kovács Éva 2012: A közoktatás „fejlesztési tervei” 1949–1956 között. *Történelmi Szemle* (54.) 4. 623–652.

Ladányi Andor 1986: *Felsőoktatási politika, 1949–1958*. Budapest.

- Ladányi Andor 1995: A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. *Educatio* (4.) 3. 485–499.
- Ladányi János 1994: *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Budapest.
- Majtényi György 2004: A szakérettségi intézményéről és a szakérettségizettekről. *Iskolakultúra* (14.) 9. 72–82.
- Majtényi György 2005: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Budapest.
- Nagy Mária 2015: X-esek. http://www.telepesek.hu/pdf/muhely_X-es.pdf – utolsó letöltés: 2016. április 16.
- Paczolay Gyula 2002: Politikai indítékú diszkriminációk, az 1956-os forradalom eseményei az egyetemen, rehabilitáció. In: Albert József (szerk.): *A Veszprémi Egyetem története, 1949–1999*. Veszprém, 223–278.
- Pajkossy Gábor 2014: Dicstelen lapok karunk történetéből. *2000* (25.) 2. <http://ketezer.hu/2014/02/dicstelen-lapok-karunk-tortenetebol/> – utolsó letöltés: 2016. április 16.
- Sáska Géza 2006: A társadalmi egyenlőség megteremtésének kísérlete az ötvenes évek felsőoktatásában. *Educatio* (15.) 3. 593–608.
- Somogyvári Lajos 2015: Származási kategóriák és lemorzsolódás a középiskolában (1953–1962). *Neveléstudomány* (3.) 3. 56–68.
- Takács Róbert 2008: *A származási megkülönböztetés megszüntetése, 1962–1963*. Budapest.
- Vajda Tamás 2010: Felvételi rendszer a szegedi egyetemeken az ’50-es években. In: Kissné Bognár Krisztina – Molnár László – Osváth Zsolt (szerk.) 2010: *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 4.) Budapest, 127–144.
- Zsidi Vilmos 1995: A hallgatóság és a tanári kar átalakítása a közgazdaság-tudományi egyetemen 1945–1956. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, 613–617.